

ספר לתיעוד

האם יש עתיד לכתבי העת של תמוז?

עם הופעת הגיליון מס' 200 של כתב העת ההיסטורי
עת-מול

ראובן גפני¹

בחודש ניסן תשל"ה (אפריל 1975) הופיע בחנויות הספרים הגיליון הראשון של דו־ירחון חדש, שנשא את השם בעל כפל המשמעות עת-מול. הייתה זו חוברת ניסיונית ראשונה מתוך שתיים, של כתב עת המוסיף להתקיים מאז קרוב ל־35 שנה... עד היום ראו אור למעלה ממאתיים גיליונות.

כתב העת החדש הוגדר – הגדרה שלא נשתנתה עד היום – כ"עיתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל". הגדרה זו הייתה רחבה דיה כדי להכיל בתוכה כמעט כל פרשייה היסטורית בעלת עניין לציבור הרחב הישראלי. זאת משום שנכללו בה כל קורותיה של ארץ ישראל מן העת העתיקה ועד ימינו, וכן פרשיות היסטוריות כלל־עולמיות שונות, שגם אם לכאורה הן מנותקות מן העם היהודי ומקורותיו, הרי שפעמים רבות אפשר בכל זאת למצוא קשרים וקשרי קשרים בינו לבין תולדותיו של העם היהודי בארץ ובתפוצות.

מחירו הנקוב של הגיליון הראשון היה שתי לירות, ובין דפיו טרם הוכרו על היותו גיליון הפתיחה של כתב עת חדש למנויים בעל מועדי הפצה קבועים. בגיליון השני, לעומת זאת, כבר ניתנה לקוראים כתובת תא דואר של מחלקת ההפצה והמנויים של עת-מול, ובמקביל עלה מחירו של העיתון לשלוש לירות, לדאבון לבם של הרוכשים והמנויים הראשונים. באותו גיליון חולקה לקוראים גם פתקית אדומה קטנה, ועליה הוכרו על "מפעל החתמה" לכתב העת, שבכל אחד מגיליונותיו, כך נכתב, יהיו "מאמרים, רשימות וכתבות מאוירים היטב, המספרים בלשון של היום את מאורעות העבר". למנויים עלתה החוברת 15 לירות לשנה שלמה ובה שש חוברות. מסתבר שמחיר זה היה בכל זאת אטרקטיבי דיו ומשך קהל נאמן ומתעניין, שאף על פי שהשתנה לא מעט במהלך השנים, כפי שיתואר, הרי שבבסיסו הוא ממשיך להתקיים גם כיום.

"לבוא אל לב התלמידים בדרך בלתי אמצעית": תגובה
חינוכית על משבר המלחמה

בגיליונות שהופיעו במהלך השנים הראשונות נכתב כי כתב העת הוא "מיסודם של אוניברסיטת תל אביב ומשרד החינוך והתרבות". ואכן, היוזמה הראשונה לייסודו של כתב עת פופולרי לענייני ארץ ישראל ועם ישראל נולדה בפגישה שנערכה בין שר החינוך דאז, יגאל אלון, לבין פרופ' שלמה סימונסון מאוניברסיטת תל-אביב. על ראשיתה של היוזמה סיפר סימונסון לימים בגיליון מס' 142, שהיה גיליון הפרידה של עת-מול מן המכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל-אביב.²

במהלך מלחמת יום הכיפורים נפגש סימונסון במסגרת תפקידו ביחידת מילואים עם חיילים צעירים, שרבים מהם התנסחו באופן בוטה למדי על תפקידם במלחמה, ואף קבעו כי "נמאס לנו, הצעירים, להילחם עבורכם, הזקנים, ולהקזיז דם. במלחמה הבאה תצטרכו לעשות את הלחימה לבדכם". סימונסון זקף את ההתבטאויות הקשות למחירה הכבד של המלחמה, אולם משנתקל בתגובות נוספות מסוג זה, הגיע למסקנה כי שורשן בין השאר בבורות ההולכת ומעמיקה בקרב בני הדור הצעיר בתולדותיו של העם ובקורותיה של ארץ ישראל, בורות שלימודי ההיסטוריה בבתי הספר התיכוניים במתכונתם הנוכחית אינם יכולים לסייע להתגבר עליה.³

לאחר שהעלה את הנושא בפגישות מספר עם שר החינוך דאז, יגאל אלון, החליטו השניים כי כדי לקרב את הנוער ואת הצעירים למורשת העם והארץ יש לייסד כתב עת פופולרי ושווה לכל נפש, שיעסוק בתחומים אלה באופן בהיר, ממוקד ונעים יותר משאר חומרי הלימוד המשאליהם נחשפו התלמידים. אחת הדוגמאות שעמדו לנגד עיניהם בייסודו של עת-מול היה כתב העת לדעת: מדע לנוער המתבגר, שנוסד ביוזמתו של מנהל מכון וייצמן למדע, פרופ' עמוס דה שליט (1926-1969) במטרה לקרב את בני הנוער לעולם המדעים, ושיצא לאור בשנים תש"ל-תשנ"א (1970-1991).⁴

בסמוך לפגישתם של סימונסון ואלון, נערכה בבית הקפה ורד בתל-אביב פגישה נוספת, בין העיתונאי והסופר התל-אביבי שלמה שבא לבין מנהל יד יצחק בן-צבי דאז, יהודה בן פורת. בפגישה התייעץ בן פורת עם שבא בשאלה באילו סוגי פרסומים היסטוריים

מידושים ועד טבע וארץ: שושלת היוחסין של כתבי העת ההיסטוריים בארץ ישראל

ההחלטה להקים באמצע שנות השבעים כתב עת עברי היסטורי-פופולרי חדש, שיועד לבני נוער ולקהל הרחב כאחד ויתמקד בהיסטוריה היהודית והארץ-ישראלית, היוותה אכן חידוש בשעתה, אולם אין לומר שנוצרה בחלל ריק. החל מאמצע המאה התשע-עשרה החלו מופיעים בארץ ישראל, ולעתים גם מחוץ לה, כתבי עת ותקופונים עבריים שונים שעסקו בקורותיה של ארץ ישראל, כמו גם בפרשיות היסטוריות שונות בתולדותיו של עם ישראל באלפיים השנים האחרונות.⁶

הראשונים שעסקו בכך ופרסמו את מחקריהם בעברית היו חוקרים דוגמת יהוסף שוורץ, שספרו **תבואות הארץ** הופיע באמצע המאה התשע-עשרה (למברג 1865) ונועד לערוך לקהל הקוראים הרחב היכרות עם ארץ ישראל, עם נופיה ועם אתריה. בעשרות השנים שאחריהם עסקו בנושאים אלה באופן נרחב למדי גם העיתונים העבריים הראשונים בארץ ישראל: **הלבנון** (ירושלים-פריס-מיינגן-לונדון, 1863-1886), **הבצלת** (ירושלים, 1868-1911), **יהודה וירושלים** (ירושלים תרל"ז-תרל"ח), ועיתוניו של אליעזר בן יהודה **הצבי**, **האור והשקפה** (1884-1914).

בהמשך היה העיסוק בחקר ארץ ישראל וקורותיה מוגדר ומובהק מעט יותר, ואישים שונים שמו עיסוק זה במרכז עולמם, ולא רק כאחד מן התחומים שבהם עסקו. בין האישים שפעלו בתחום זה רבות בראשית המאה העשרים יש להזכיר בעיקר את מפעליהם המרשימים והנרחבים של אברהם משה לונץ ופנחס גרייבסקי, שניהם משכילים ירושלמים בני היישוב הישן, שהוציאו לאור כתבי עת ומאספים קבועים שעסקו בתחומים אלה ונועדו לקהל הרחב: **ירושלים** (1882-1918), **לוח ארץ ישראל** (1895-1918), **אבני זיכרון** (1928-1932), **מגזי ירושלים** (1930-1938) ועוד.

עם חלוף השנים נוסדו כתבי עת ארץ-ישראליים היסטוריים נוספים, שחלקם יועד כמעט אך ורק לקהל האקדמי והחוקרים (דוגמת **ציון** של החברה הארץ-ישראלית להיסטוריה ולאתנוגרפיה [1925-], **ארץ ישראל** של החברה לחקירות ארץ ישראל ועתיקותיה [1951-], וחלקם נועד לקהלים רחבים יותר, ובכלל זה סדרות וכתבי עת שנועדו לנוער הארץ-ישראלי. מטרתם הייתה לקרב את בני הנוער לעברם של הארץ ושל אנשיה, ולהרחיב את ידיעותיהם: **מולדת** (יפו, 1911-1947), **השנתון מולדתי** של האגף לחינוך של ק"ל (ירושלים, 1936-1968), **סדרת חוברות לנער** (תל אביב, 1935-1941), **הארץ והטבע** (תל אביב, 1946-1954) ועוד.

וכך, אף כי כשנסד **עת-ימול** כבר לא נותר כמעט אף אחד מכתבי העת הפופולריים (להוציא את **טבע וארץ**, שעסק בעיקר במסלולי טיול), הרי שלעצם היוזמה היו סימוכין בהיסטוריה המקומית, כמעין המשך לפרסומים בתחום זה בארץ ישראל מאז אמצע המאה התשע-עשרה.

יתרה מזאת, כמו בעת-ימול, גם רבים מכתבי העת הפופולריים שנוסדו במהלך השנים נוהלו והנהגו על ידי אנשי אקדמיה מובהקים, שראו בכתביה העממית והפופולרית – לצד זו המחקרית המובהקת – שליחות בפני עצמה, שחשיבותה אינה נופלת מן העיסוק המחקרי הטהור, ולעתים אף עולה עליו. וכך, גם ההחלטה כי כתב העת

לקהל הרחב כדאי למוסד המתחדש להשקיע את כספו ומאמציו, ונענה כי יש צורך דחוף בייסוד כתב עת היסטורי פופולרי שיפנה לכל סוגי הקהל הישראלי. הדגם הפיזי שעמד בפני שבה היה כתב העת הוותיק **TIME**. דגם זה השפיע על עיצוב הכריכה של **עת-ימול** בשנים הראשונות.⁵

וכך, משנתקבלה ההחלטה להתחיל להפיק את כתב העת המתוכנן במסגרת המכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב, פנה סימונסון אל שבה והציע לו לשמש עורך כתב העת החדש, שיעסק בנושאים הקרובים ממילא ללב. שבה, שנולד בגליציה ב-1929 ובשנת 1936 עלה עם משפחתו לארץ, נשא עד אז במהלך עבודתו העיתונאית בתפקידים שונים בשלל עיתונים וכתבי עת: **הארץ**, **משא**, **שער**, **על המשמר**, **למרחב**, ולבסוף **דבר**, שם סיים את עבודתו העיתונאית ככתב לענייני תרבות, ספרות והיסטוריה ב"דבר השבוע". במקביל פרסם שבה ספרים רבים, העוסקים רובם ככולם בהיסטוריה של ארץ ישראל בעת החדשה, ובקורותיה של תל-אביב. רבים מספריו, דוגמת **שבט הנועזים**, **ארץ ציון ירושלים** ואחרים, הפכו מיד עם פרסומם לנכסי צאן ברזל של אוהבי ההיסטוריה הארץ-ישראלית החדשה, ולכן הייתה הפנייה אליו לשמש כעורך **עת-ימול** טבעית למדי. שבה נענה לפנייה ברצון ושימש עורך **עת-ימול** במשך 25 שנה ו-142 גיליונות, עד שכתב העת עבר בשנת 1999 לאחריותה של יד בן-צבי, המסגרת שבה הוא רואה אור עד היום.

הפופולרי החדש יראה אור דווקא במסגרת האקדמיה הישראלית – במקרה זה אוניברסיטת תל-אביב – אפשר לראותה כחידוש לשנתו, המשך לתהליכים שהתרחשו בעולם כתבי העת ההיסטוריים בארץ ישראל מראשית המאה העשרים.

"סיפורי היסטוריה למידע ולהנאה": תכנים, עיצוב

ופוליטיקה בראשיתו של עת-מול

מטרתו המקורית של עת-מול הייתה, כאמור, להעמיק ולחנך את הקהל הרחב להכרת תולדות ארץ ישראל ועם ישראל, ולנסות ולהביאו במידת האפשר גם לאהבת העבר. בהתאם לכך ניסה אחד מחברי המערכת, ד"ר שלמה נצר, להסביר לקוראים – אולי גם לעצמו – בפתח הגיליון הראשון, מהי המטרה של הפקת עת-מול, אם גם לא התנסח במילים אלה ממש:

מהו אם כן סוד ההתעניינות בהיסטוריה? יש הטוענים שההיסטוריה מלמדת שלא ניתן ללמוד ממנה דבר, ואולי, על דרך הפרדוקס, יש בראייה זו משום לקח הנלמד מן ההיסטוריה. ייתכן שהתעניינותנו בעבר, המאפשרת לנו העמקת הבנתו בסיבות האירועים השונים כפי שהיו וקשריהם אל ההווה, מסייעת לנו בצפייתנו את העתיד [...] ושמה יש להיסטוריה משמעות שאיש לא השכיל להבניה והאדם ימשיך ויתהה על טיבה. להיסטוריה פתרונים.⁷

ואולם דומה שתהיות אלה היו מוגזמות מעט ביחס לכתב העת החדש, שמטרתו היו צנועות בהרבה, ושביקש לעסוק בפרשיות שונות בעלות עניין מן העבר היהודי והארץ-ישראלי, בניסיון "להביא בפני הקורא הצעיר את מיטב פריו של המחקר ההיסטורי העכשווי בתולדות עם ישראל וארץ ישראל לדורותיהם",⁸ ולהקפיד על הגשת הדברים מתוך "עניין, חידוש ומידע מדויק".⁹

באותו גיליון ראשון אפשר למצוא מאמרים קצרים על תולדות עלילות הדם כנגד היהודים, על המלכים הגרים לבית חדיב ועל הגאולה של אחוזת קבריהם בירושלים לפני כ-120 שנה בידי יהודייה מצרפת, על המונח "דרך ארץ פלשתיים" ועל מסעו של מלך מצרי בה לפני כמה אלפי שנים, על עלילת הדם בעיר טרנטו שבאיטליה במאה השש-עשרה ועל השלכותיה העכשוויות, על "הגדת הציפורים" הנודעת, על מפלתו של נפוליאון באלעריש, וכן צוינה שנת המאה להולדתו של חיים ויצמן, נשיאה הראשון של מדינת ישראל. לצד אלה אפשר למצוא באותו גיליון גם רשימה מאת חוקר הזמר אליהו הכהן על המשורר מרדכי צבי מאנה. עמוד השער האחורי הוקדש כולו לחידות שונות.

בגיליון הניסיוני השני המשיכה המערכת, כך נדמה, לנסות ולהבהיר לעצמה את מטרת כתב העת. על כך מלמדת גם רשימת הפתיחה של חבר המערכת שלמה שביט, שעסקה בהשפעות הגומלין בין העבר וההווה. באותה חוברת, כאמור, הוצע לקוראים לחתום על מנוי קבע, תוך הבטחה ש"תקבל לביתך סיפורי היסטוריה – למידע ולהנאה".¹⁰

בגיליון השלישי, שהיה הראשון לשנת תשל"ו, דומה שכבר אפשר היה לנסח קווי אופי ברורים יותר לדמותו של כתב העת ההולך ומתהווה. על קווים אלה אפשר ללמוד שוב מרשימת הפתיחה, שהפעם נכתבה ככל הנראה בידי שבתאי עצמו: "היסטוריונים כותבים ספרים על נושאים שונים, טובים פחות או יותר ולעיתים מצויינים, אבל לעיתים בכמה שורות תמימות של אדם שהיה עד למאורע

והמספר לפי תומו, מצטיירת תמונה, שהספר ברוב עמודיו לא מצליח לתאר".¹¹

כותרתה של הרשימה, "היסטוריה כבדרך אגב", מתארת באופן קולע למדי את אופיים של רבים מן החומרים ההיסטוריים שהתפרסמו בעת-מול לאורך השנים: פרשיות וסיפורים "קטנים", שאינם זוכים בדרך כלל למקומם הראוי בספרי ההיסטוריה, אישים ייחודיים ובעלי עניין, דמויות צבעוניות, מקומות יישוב שנחלמו (ושלעתים ננטשו).

כל אלה מצאו את מקומם בין דפי עת-מול במהלך השנים, ודומה שלא תהיה זו הגזמה לקבוע שמי שיטרח וידפדף בין דפי 200 הגיליונות הראשונים של העיתון, ימצא בהם מעין היסטוריה "משלימה", שלא לומר לעתים "אלטרנטיבית", של קורות העם היהודי בשלושת אלפי השנים האחרונות, כמו גם של ארץ ישראל מן העת העתיקה ועד ימינו, שממגוון סיבות לא מצאה את דרכה ברובה לתוככי ספרי ההיסטוריה, ודאי לא לספרי הלימוד התיכוניים של הקוראים המיועדים המקוריים של העיתון. בהתאם לכך, כשניסה שלמה שבתאי, כשעזב את תפקידו כעורך, לאחר 25 שנים, לסכם את דרכו של עת-מול, כתב כי "עת-מול גם ביקש לתת את מעשי ההיסטוריה הארץ ישראלית והיהודית כסיפורים מרתקים, המזינים את הדעת ואת הסקרנות, מפתיעים ומהנים".¹² עם זאת, לצד האידיאולוגיה שהנחתה את שבתאי בבחירת המאמרים, הייתה גם העדפתו האישית, כפי שסיפר: "כל דבר שעניין אותי, היה מתאים לעת-מול... ביסודי, כמעט כל הנושאים ההיסטוריים חביבים עלי [...] כשראיתי מאמר חשוב או מעניין במיוחד, ניסיתי להוציא ממנו את העיקר, החידוש, ולפרסמו".¹³

על מנת לקרב את בני הנוער והצעירים אל כתב העת הוחלט כבר מראשית הדברים כי יינתן מקום מרכזי לעיצוב ולגרפיקה. וכך, על עיצובם של הגיליונות הופקד בראשית הדרך המאייר דני קרמן, וגם בהמשך השנים נעשו מאמצים מתמשכים לשוות למילה הכתובה מעטפת קלילה, מסקרנת, לעתים מפתיעה, ומשנת 1999 גם צבעונית. אופיה העיצובי של העטיפה, כמו גם הצבע האדום ששלט בה בשנותיו הראשונות של כתב העת, נשאבו בעיקר מן הדוגמה של

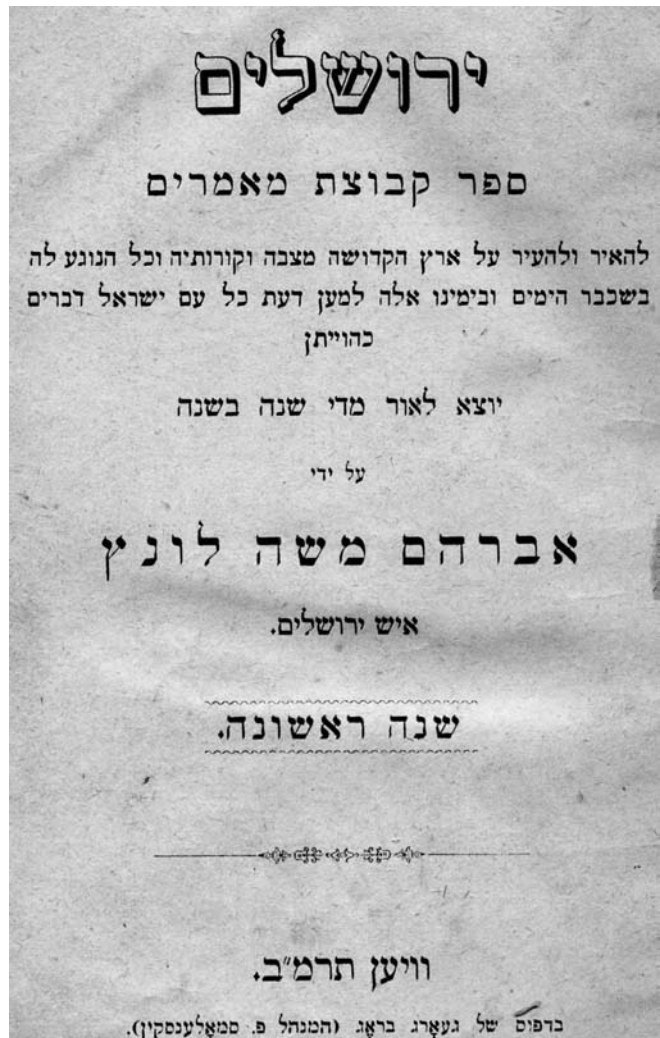
מאכסניה לאכסניה: תכנים משתנים, קהלים משתנים
 במשך 25 שנים הופק עת-מול במכון לחקר התפוצות שבאוניברסיטת תל-אביב. בשנים הראשונות נתמכה ההפקה בידי משרד החינוך, בעיקר לנוכח העובדה ששר החינוך דאז, אהרן ידלין (1974-1977) ראה את הפרויקט כמשמעותי וכחשוב.¹⁶ בשנת 1999, לקראת חוברת מס' 143, הועברה האחריות להפקת כתב העת ליד יצחק בן-צבי, המוסד המפיק את עת-מול עד היום במסגרת פעילויותיו האחרות לחקר ארץ ישראל ויישובה ולחקר קהילות ישראל במזרח. המעבר לאכסניה החדשה, שהתחייב בעיקר מסיבות כלכליות, נתפס בשעתו כטבעי למדי, מאחר שתחומי העיסוק של עת-מול אכן חפפו באופן מלא את התחומים שבהם אמורה לעסוק יד בן-צבי על פי חוק מאז הקמתה. בעיני שלמה שבא היה המעבר מובן, מאחר שכפי שהעיד מפעם לפעם, מדף הספרים העוסקים בתולדות ארץ ישראל ועם ישראל השתנה לבלי הכר מאז הוחל בהפקת עת-מול ועד שנת 1999, בעיקר – אך כמובן לא רק – הודות לפעילותה של יד בן-צבי והוצאת הספרים שלה.¹⁷

המעבר טמן בחובו גם חילופי גברי בתחום העריכה כאשר חנה עמית החליפה את שלמה שבא, ושינויים נוספים, דוגמת שינוי משמעותי בהרכב המערכת (שהמכון לחקר התפוצות היה עדיין חלק ממנה), הפיכתו של העיתון לצבעוני ושילוב גרפיקה מתקדמת וממחושבת. עם זאת, לפחות מבחינת הנושאים שבהם עוסק העיתון ודמותו התוכנית דומה שלא חל שינוי משמעותי. העיתון שמר על דמותו המקורית, על יתרונותיה וחסרונותיה. התפתחות משמעותית אחת שהתחדשה בכל זאת בגלגולו השני של עת-מול היא הטורים הקבועים שנוספו לכל גיליון, ושעסקו בתשע השנים האחרונות במגוון נושאים: מטבעות מן העולם היהודי והארץ-ישראלי, בולאות, חידות מסוגים שונים, "כותרות עת-מול" מן העיתונות העברית ההיסטורית, שמות ומשפחות בישראל, תצלומים מספרים ועוד.

שינוי בעל משמעות תוכנית שהלך והתגבש בשנים האחרונות היה הקדשתן של חוברות שלמות (או לפחות של עיקרן) לנושא מוביל, שכמה וכמה מן הפריטים בחוברת התייחסו אליו מזוויות שונות. שינוי זה אפשר עיסוק רחב יותר בנושא ממוקד והצגתו באופן מעט יותר מעמיק, גם מזוויות מפתיעות ולא מוכרות. דוגמה לכך היא חוברת ה-150 של כתב העת שעסקה בחלקה הגדול בדמותו ובמפעליו של המלך הורדוס, וכללה בין השאר את מאמריהם של אהוד נצר על קיסריה,¹⁸ של אריה כשר על אופיו המורכב של הורדוס,¹⁹ וכן ראיון עם ישעיהו גפני ועם דניאל שוורץ בנושא זה.²⁰

חוברות נושאיות מובהקות מן השנים האחרונות הן: מאה שנה לעלייה השנייה (עת-מול 174, ניסן תשס"ד), עולמה של הרכבת בישראל (185, כסלו תשס"ו), מאה שנה לבית הספר בצלאל (186, שבט תשס"ו), ספרים וספריות בישראל (189, תשרי תשס"ז), ארבעים שנה לאיחוד ירושלים (193, אייר תשס"ז), מאה שנה לארגון השומר (198, אדר תשס"ח) ועוד.

השילוב של ראיונות עם חוקרים בגיליונות השונים, כפי שנעשה ביחס להורדוס בגיליון 150, היה אף הוא בגדר חידוש, אם כי נעשה בו שימוש רק פעמים אחדות: "על מקדש ופוליטיקה: עלייתה ונפילתה של התנועה הצדוקית" (ראיון עם ד"ר אייל רגב, עת-מול 183, תשרי תשס"ו), "ציונות כפשוטה" (ראיון עם ד"ר מוטי גולני על דמותה של

כתב העת המוכר TIME, שכבר הוזכר, כי שימש עבור שבא דגם בראשית עבודתו על עת-מול.

סוגיה מעניינת נוספת שהוגי העיתון נדרשו לה כבר בראשית הדברים הייתה המקום שאותו תפוס הפוליטיקה – הלאומית כמו גם המחקרית – ברשימות השונות שיתפרסמו, שחלקן מטבע הדברים היה בעל משמעות גם לימינו. העיתון, על פי סימונסון, "חרט על דגלו את ההתנזרות הטוטאלית מכל נטיות פוליטיות, משוא פנים כלשהוא, או נהייה חד צדדית אחר אסכולה היסטורית זו או אחרת [...] העיתון התנזר מאפנות ההיסטוריוגרפיה, שפשו בזמן האחרון במקומותינו, ושדינן כדין כל האפנות".¹⁴ ואולם דא עקא, למרות נחרצותה של הקביעה, כתב שלמה שביט כבר בגיליון השני, ברשימת הפתיחה שלו, כי "גם בעיתון זה שבידך עת-מול – משתקפת עמדתם של העורכים והמחברים בבחירת הנושאים ובדרך הצגתם. התוכל לזהות כמה מן ההשקפות והערכים שבמאמרי עת-מול? נסה".¹⁵

לבני נוער ולתלמידים צעירים, הרי שהשנים הוכיחו – ובאחרונה אף ביתר שאת – כי קהל זה אינו נוטה מיוזמתו לקרוא חומרים מסוג זה, בוודאי לא באופן קבוע, יהיו התכנים מופקים באופן קליל ומזמין ככל שיהיו. קהל הקוראים הקבוע של **עת-מול** מורכב כיום ברובו המוחלט ממבוגרים, בעוד קהל הקוראים הצעיר שולי למדי, אם גם עודנו קיים. תופעה זו אינה קשורה רק ל**עת-מול** ולתרבות הקריאה של הצעירים בנושאי היסטוריה ומחקר, כי אם לכלל השינויים בתרבות הנוער והצעירים בישראל.

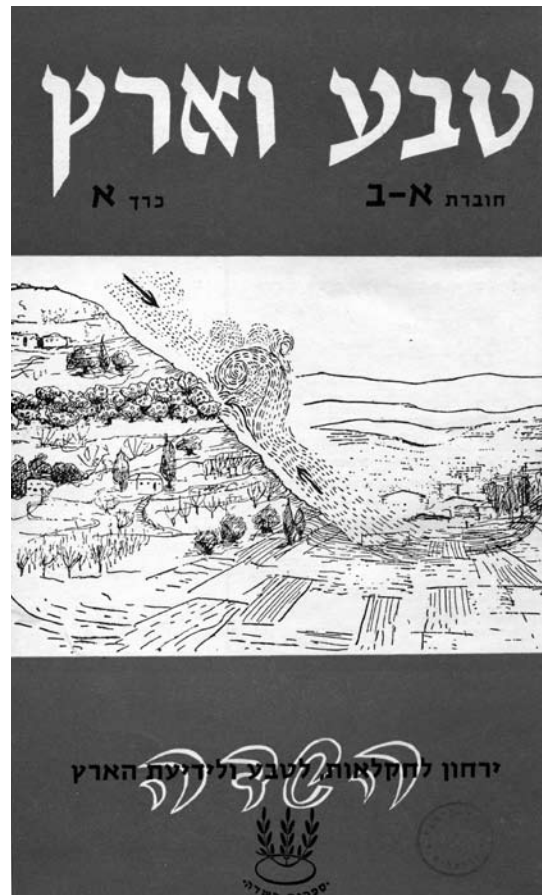
לצד שינוי זה, יש להצביע על הירידה המשמעותית של מספר המוסדות והספריות התיכוניות הרוכשים מגוי על **עת-מול**, בעיקר מסיבות תקציביות, ועל מעבר מרכז הכובד של המנויים מן השוק המוסדי לשוק הפרטי. מעבר זה מעיד שאף על פי שכיום עדיין מצוי קהל קוראים לעיתונים מסוגו של **עת-מול**, הרי שנכונותם ויכולתם של המוסדות, של הספריות הציבוריות והקיבוציות ושל ספריות בתי הספר לספק לתלמידים ולקהל הרחב תכנים מסוג זה, הולכות ומתדלדלות בהתמדה, ונראה שלבסוף תיעלמנה כמעט לחלוטין. שינויים נוספים בקהל הקוראים של **עת-מול** תלויים מטבע הדברים בחזירתה של תרבות האינטרנט כמעט לכל בית בישראל העכשווית, כמו גם באפנות שונות בקרב ציבורים שונים, דוגמת החברה הדתית הלאומית, החברה הקיבוצית והמושבתית ועוד.

רב תקופתיות ורב תחומיות: מערכות **עת-מול** לאורך השנים

לצד סוגיות התכנים והעיצוב של כתב העת מראשיתו, גם הרכבי מערכת **עת-מול** לאורך השנים משקפות את הניסיון המתמיד להעמיד כתב עת הפונה לתלמידים ולמבוגרים כאחד, וכן כזה העוסק בשלל תקופות ונושאים הקשורים לעם היהודי ולתולדותיו. פרט לכך, משקף הרכב המערכת גם את גלגוליו של כתב העת ואת מעברו מאוניברסיטת תל-אביב ליד בן-צבי, ומאחריותו של עורך אחד למשנהו.

בגיליון הראשון נמנו עם חברי המערכת ארבעה חברים, ששלושה מהם נבחרו באופן טבעי מתוך חברי הסגל של אוניברסיטת תל-אביב. בהתאם לאופיים של המאמרים שאמורים היו לזרום לכתב העת ולהיבחן בידי החברים, תחומי המחקר של חברי המערכת התפרסו על פני נושאים שונים ותקופות שונות: פרופ' שלמה סימנונסון, מייסד **עת-מול**, שעיקר עיסוקו בימי הביניים, ד"ר שלמה נצר, שעיקר עיסוקו בתולדות יהודי פולין ומזרח אירופה בעת החדשה, וד"ר יוסף גורני, שעיקר עיסוקו קורותיה של ארץ ישראל והיישוב היהודי מראשית המאה העשרים. לצדם נמנה עם חברי המערכת גם שלמה שביט, שעסק שנים ארוכות בכתיבת תכניות ללימוד היסטוריה יהודית בבתי הספר עבור משרד החינוך, ושנוכחותו במערכת הבליטה את היותו של כתב העת בראשיתו בעיקר כלי חינוכי חוץ-בית ספרי.

במהלך השנים שבהן ראה **עת-מול** אור במסגרת אוניברסיטת תל-אביב, התרחבה המערכת מעט וכללה חוקרים מתחומי מחקר נוספים ובעלי חשיבות רבה ב**עת-מול**: פרופ' אהרן אופנהיימר, שתחום מחקרו הוא היהודים בתקופת בית שני המשנה והתלמוד, ופרופ' מינה רוזן, שתחום מחקרה העיקרי הוא היהודים באימפריה העות'מאנית. את מקומו של שלמה שביט כנציג הכותבים של תכניות הלימודים החינוכיות מילא עקיבא דורון.

מניה שוחט, **עת-מול** 184, כסלו תשס"ו), ו"על אהבת ההיסטוריה וארץ ישראל" (ראיון עם שלמה שבא, **עת-מול** 200, אב תשס"ח).

אולם בהשוואה להמשכיות בתכנים ובנושאי המאמרים דומה שדווקא מבחינת קהל הקוראים של **עת-מול** אפשר להצביע על שינויים משמעותיים למדי בשלושים השנים האחרונות. ראשית, כמו כמעט כל כתבי העת המופקים בישראל סובל גם **עת-מול** בשנים האחרונות מירידה משמעותית למדי במספר המנויים הקבועים, אם גם לא בהכרח במספר המשתמשים בעיתון בספריות ובמסגרות נוספות. העובדה כי מרבית גיליונות **עת-מול** מצויים על מדפי הספריות החשובות, כמו גם הדפסתם של ארבעה מפתחות (בגיליונות מס' 50, 100, 150 ו-200) והכללת **עת-מול** במסגרת מאגר המאמרים העבריים הממוחשב של אוניברסיטת חיפה, מביאים לכך שרבים נדרשים לעיתון היום ביתר קלות, בלא לשלם ובלא להיות מנויים קבועים של כתב העת.

שינויים נוספים שאותם יש לציין מעידים לא מעט על תרבות הקריאה בארץ, ואולי לא רק עליה. בראש ובראשונה יש לציין את העובדה כי אף על פי ש**עת-מול** הוקם כעיתון המיועד מעל לכל

ומחקר של אנשים שאינם מצויים בהכרח בעולם המחקר והאקדמיה, והמוצאים בעת-מול במה מתאימה לפרסום מחקרים אישיים ופרטיים, במידה שיש בהם כמובן עניין לציבור. העידוד של מחקר עצמאי ופרטי, והעמדת הבמה הציבורית לפרסומם של פירות מחקריות מסוג זה, חשוב לעתים לא פחות מעידוד הקריאה והידע בקרב הקהל הרחב, ומשום כך העובדה שעתידי של עת-מול – כמו גם של כתבי עת רבים נוספים – מוטל במידה רבה בספק, צריכה להוות, בעיני לפחות, תמרור אזהרה משמעותי ונוקב לחברה הישראלית כולה.

ובכן, האם יגיע עת-מול לגיליון ה-400? קשה לדעת. ואולם גם אם לא, יש לקוות שאת מקומו ימלאו כלים ופרסומים חלופיים, שיעמידו בפני הציבור תכנים מסקרנים, מעשירים ומפתיעים בשלל נושאים, ויימצאו מעודדים קריאה, כתיבה ומחקר בעת ובעונה אחת.

נספח

עורכי עת-מול:

שלמה שבא (גיליונות 1-142)

חנה עמית (143-182)

ראובן גפני (183-)

חברי מערכת עת-מול²¹

גיליון 1: פרופ' שלמה סימונסון, פרופ' שלמה שביט, ד"ר שלמה נצר, ד"ר יוסף גורני.

גיליון 142 (הגיליון האחרון שראה אור באוניברסיטת תל-אביב): פרופ' שלמה סימונסון, פרופ' אהרן אופנהיימר, פרופ' מינה רוזן, ד"ר שלמה נצר, עקיבא דורון, פרופ' יוסף גורני.

גיליון 143 (הגיליון הראשון שראה אור ביד בן-צבי, בעריכת חנה עמית): פרופ' אהרן אופנהיימר (יו"ר), ד"ר שמחה גולדין, ד"ר עודד ליפשיץ, ד"ר שלום רצאבי, ד"ר יובל שחר, חנה בידרמן, אייל בן אליהו, מיכאל גלצר, ליאורה דהרי, שרית הוך-מרקוביץ', ד"ר צבי צמרת, ד"ר מיכאל גרינצווייג.

גיליון 183 (הגיליון הראשון בעריכת ראובן גפני): פרופ' זאב גריס (יו"ר), תרצה אלפי, אייל בן אליהו, מיכאל גלצר, אסף זלצר, מנשה ענזי, ד"ר צבי צמרת, ד"ר מיכאל גרינצווייג.

גיליון 201: פרופ' זאב גריס (יו"ר), ד"ר אייל בן אליהו, חנה בנדקובסקי, ד"ר שמחה גולדין, מיכאל גלצר, ד"ר אסף זלצר, מנשה ענזי, ד"ר צבי צמרת, תרצה רבינוביץ', ד"ר מיכאל גרינצווייג.

הערות

- 1 ראובן גפני משמש עורך עת-מול מטעם יד יצחק בן-צבי, מאז שנת 2005.
- 2 ש' סימונסון, "חצי יובל לעת-מול", עת-מול 142 (טבת תשנ"ט), עמ' 3 (להלן: סימונסון, "חצי יובל").
- 3 ראיון עם פרופ' שלמה סימונסון, 2.10.2008. סימונסון מספר כי תחילה הציג את הבעיה כפי שהוא ראה אותה, באישורו של שר החינוך יגאל אלון, בכנס של מורים להיסטוריה, ורק לאחר שנחל אכזבה מן הכנס ומתגובותיהם של המורים, החליט ליצור מסגרת חוץ-בית ספרית לטיפול בבעיה.

עם המעבר ליד בן-צבי, ובכפוף להסכם שיתוף הפעולה בין אוניברסיטת תל-אביב לבין יד בן-צבי, התרחבה המערכת במידה רבה וכללה מעתה לא רק חוקרים וכותבים, כי אם כמה מראשי המחלקות והעובדים ביד בן-צבי, שהביאו עמם בעיקר את רוחה של יד בן-צבי, ואת ניסיונם בהוצאה לאור ובעבודת ה"שטח", בהכנת מערכי לימוד וסיוור לציבור הרחב, מבוגרים ותלמידים כאחד. גם הרכב חברי המערכת מטעם אוניברסיטת תל-אביב השתנה לחלוטין, וכלל מעתה כמה חברים צעירים יותר, מבני הדור החדש של החוקרים בתחומים השונים. הרכב חדש ומגוון זה של המערכת אמור היה לסייע בידי העורכת החדשה, חנה עמית, להתאים מחדש את אופיו של עת-מול לרוח הזמן, הן מבחינת עיצובו של עת-מול והן מבחינת קהלי היעד השונים, המשתנים אף הם לא מעט עם חלוף השנים.

וכך, בגיליון 143 נמנו עם חברי המערכת פרופ' אהרן אופנהיימר (יושב ראש), ד"ר שמחה גולדין, ד"ר עודד ליפשיץ, ד"ר שלום רצאבי, ד"ר יובל שחר (מטעם אוניברסיטת תל-אביב), חנה בידרמן, אייל בן אליהו, מיכאל גלצר, ליאורה דהרי, שרית הוך-מרקוביץ' וד"ר צבי צמרת. מנכ"ל יד בן-צבי. מטעם משרד החינוך צורף למערכת ד"ר מיכאל גרינצווייג, הממלא תפקיד זה עד היום.

השינוי המשמעותי האחרון בהרכב המערכת היה עם כניסתו של ראובן גפני לתפקיד העורך בגיליון 183, במקביל לשינויים נוספים. הרכב המערכת כיום הוא: פרופ' זאב גריס (יושב ראש), תרצה אלפי-רבינוביץ', ד"ר אייל בן אליהו, מיכאל גלצר, ד"ר אסף זלצר, מנשה ענזי, ד"ר צבי צמרת וד"ר מיכאל גרינצווייג. בהמשך נוספו למערכת גם חנה בנדקובסקי, וכן ד"ר שמחה גולדין, כנציג "מחודש" של אוניברסיטת תל-אביב.

האם יש עתיד לקורותיה העיתונאיות של ארץ ישראל?

ברשימת הפתיחה בגיליון ה-200 של עת-מול, רמזתי בקצרה על התלבטות שאנו, העושים במלאכת עת-מול, חשים בה כמעט כל העת, אף אם לא תמיד אנו מעיזים להעלותה על דל שפתינו: האם אכן ישנו עתיד (ואפילו עתיד רחוק) לכתיבה עיתונאית ומגזינית דוגמת עת-מול, בנושאים כגון ארץ ישראל ועם ישראל? האם ישנו עדיין קהל קוראים גדול ומתעניין בתחומים אלה או שאנו מוצאים עצמנו כותבים ומפיקים חוברות רק לקהל של אתמול? האם יימצאו די קוראים שימצאו עניין בעת-מול ובתכניו עוד עשר שנים? אפילו עוד חמש? והאם יימצאו די כותבים?

שאלות אלה מטרידות לא מעט, בעיקר נוכח ההתפתחויות הטכנולוגיות והחברתיות בעשרות השנים האחרונות, היווצרותם של כלים טכנולוגיים המספקים כמעט כל מידע לכל דורש, והתחושה שלה שותפים יותר ויותר עורכי כתבי עת, כי מגוון כלי המידע הנגישים בפני הציבור הולכים ומייתרים בהדרגה – לפחות מבחינת התודעה הציבורית – את עולם העיתונים והמגזינים, והופכים אותו ברובו הגדול למוטל בספק כבר בעתיד הנראה לעין. זאת, כמובן, לצד העדר העניין של רבים מבני הדור הצעיר יותר בנושאים שבהם עוסק עת-מול מאז ייסודו.

בהקשר לעת-מול אני סבור שהשאלה מורכבת יותר, זאת מכיוון שאגב העיסוק בארץ ישראל ובעם ישראל במשך קרוב ל-35 שנה, נמצאנו מעודדים לא רק קריאה על הארץ ועברה, כי אם גם כתיבה

- 4 על עמוס דה שליט ומפעליו החינוכיים ראו למשל: "שלושים שנה בלי עמוס", המכון, 17 (דצמבר 1999). זהו כתב עת אינטרנטי של מכון וייצמן, הרואה אור באופן מקוון עד היום. לכתובת הדף עם הריאיון המצוטט: http://wis-wander.weizmann.ac.il/site/he/weizman.asp?pi=439&doc_id=2485&interID=1017&sq=1017
- 5 מערכת עת-מול, "על אהבת ההיסטוריה וארץ ישראל: ריאיון עם שלמה שבא", עת-מול, 200 (אב תשס"ח), עמ' 3-5 (להלן: "על אהבת ההיסטוריה").
- 6 להיווצרותו והתפתחותו של עולם כתבי העת העבריים להיסטוריה ארץ ישראלית ראו: ' בן אריה, "התפתחות לימוד ידיעת ארץ ישראל בעם היהודי בעת החדשה", קתדרה, 100 (מנחם-אב תשס"א), עמ' 305-337; ר' גפני, "להפיץ אור נאמן על כל אורחות הארץ", עת-מול, 200 (אלול תשס"ה), עמ' 10-6.
- 7 ש' נצר, "היסטוריה מדוע?", עת-מול, 1 (ניסן תשל"ה), עמ' 2.
- 8 סימונסון, "חצי יובל".
- 9 "על אהבת ההיסטוריה", עמ' 4.
- 10 מודעת פרסומת, עת-מול, 2 (תמוז תשל"ה), עמ' 2.
- 11 "היסטוריה כבדרך אגב", עת-מול, 3 (תשרי תשל"ו), עמ' 2.
- 12 ש' שבא, "פרידה. ברוכים הבאים", עת-מול, 142 (טבת תשנ"ט), עמ' 2.
- 13 שבא (ראיון), עמ' 4.
- 14 סימונסון, "חצי יובל".
- 15 י' שביט, "עבר והווה-השפעות גומלין", עת-מול, 2 (תמוז תשל"ה), עמ' 2.
- 16 ראיון עם אהרן ידלין לרגל אירוע לציון גיליון ה-200 של עת-מול, 5.10.2008.
- 17 שבא, פרידה, שם; שבא (ראיון), שם.
- 18 א' נצר, "ארמון על הים", עת-מול, 150 (אייר תש"ס).
- 19 א' כשר, "רודן אכזר ואומלל", שם.
- 20 "מלך בשר ודם", שם.
- 21 לאורך השנים התבצעו כמה וכמה שינויים בהרכבה של מערכת עת-מול. לפיכך, מובאים כאן הרכבי המערכת בארבע נקודות זמן משמעותיות בקורות כתב העת.